

ANLAMLARI AÇISINDAN TAMLAMALAR

Hamza ZÜLFİKAR

Dil bilgisi kitaplarında tamlamalar, yapıları bakımından *ad tamlaması*, *sıfat tamlaması*, *zincirleme tamlama* biçiminde tasnif edilir ve bu üç temel başlık altında toplanır. Bunlardan *ad tamlamaları* ise *belirtili ad tamlaması*, *belirtisiz ad tamlaması* olarak ikiye ayrılır (Z. Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 271, 272, 274. s.).

T. Banguoğlu, Türk Dil Kurumu Yayını olan *Türkçenin Grameri* adlı eserinde bu terimleri *ad takımı*, *sıfat takımı* biçiminde karşılamış (298, 302. s.). N. Koç, *Dilbilgisi* adlı eserinde *belirtili ad tamlaması*, *belirtisiz ad tamlaması* terimlerini kullanırken (430, 432. s.) G. Karaağaç ise *Türkçenin Dil Bilgisi* adlı eserinde *belirli ad tamlaması*, *belirsiz ad tamlaması* terimlerini tercih etmiştir (486, 487. s.). Görüldüğü gibi bilim adamları dil bilgisi terimlerinde birleşmemişlerdir.

Bu hususu belirttikten sonra gelelim sıfat tamlamalarıyla belirtisiz ad tamlamalarının anlam açısından değerlendirilmesine. Terim yapmaya elverişli olmadığı için burada belirtili ad tamlaması üzerinde durulmayacaktır.

Bilim ve sanat terimlerine yapı olarak baktığımızda bunların daha çok sıfat ve belirtisiz ad tamlaması biçiminde olduğu görülür. Bazı bilim adamları eserlerinde *-mak* (*-mek*) mastar ekiyle kurulu fiilleri de terim olarak kullanmışlardır. Zarflarla, edatlarla terim yapılamayacağı gibi fiillerden de terim yapılamaz. Fiiller *-ma* (*-me*) ekleriyle kullandıklarında veya eylemden ad yapan çeşitli ekler aldıklarında terim olabilir.

Terim yapmaya elverişli olan sıfat ve ad tamlamaları, dil bilgisi kitaplarında yapıları bakımından yeterince ele alınmış ve örneklendirilmiş sayılır. Ancak anlamadan hareket edilerek bir değerlendirmeye pek gidilmemiş, tamlamalar işlenirken anlam özellikleri üzerinde durulmamıştır. Tamlamaların anlam bakımından dil bilgisi kitaplarında değerlendirilmemiş olması anlam bilimi alanına bırakılmış diye düşünülebilir.

Tamlamalardan *alt yazı*, *satış bedeli*, *döner sermaye* sözlüklerde yer almış ve birer terim olarak kabul edilmişken aynı yapıda *alt yol*, *satış yöntemi*, *sermaye artırımı*

sözlüklere girememiş. *Alt yazı, satış bedeli, döner sermaye* gibi *organ nakli, sargı bezi, katı atık* tamlamaları yapılarından dolayı değil de anlamlarından hareket edilerek sözlüklerde birer madde yapılmış. Dil bilgisi yazarının bu tür kelimelere bakış açısı ile sözlük uzmanının bakış açısı farklı olmuştur. Biri yapıyı gözetirken ötekisi anlamı esas almış. Bu durumda anlamdaki özelliklerin neler olduğunun araştırılması gerekiyor. *Açık hava* ile *açık pencere* her ikisi de birer sıfat tamlamasıdır. Bunlardan *açık hava* bir terim olabiliyor ve sözlüğe giriyor ama *açık pencere, alt yol, satış yöntemi, sermaye artırımı* sözlüklerde yer almıyor. *Sermaye artırımı* maddesi sözlüklere girmelidir.

Bir örnek de Hocam Z. Korkmaz'ın *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi* adlı eserinden alayım. Tamlamaların yapılarıyla ilgili verilen *açık kapı, dik yaka, kırmızı gül, yakın yol* örneklerini anlamları açısından değerlendirecek olursak bunların arasında yer alan *dik yaka* sözünün diğerlerinden farklı olduğu görülüyor. Dolayısıyla burada tasnif anlamdan değil yapıdan hareket edilerek yapılmıştır. Örnekler arasında yer alan *dik yaka* bir giyim kuşam terimi olup *açık hece, kapalı hece, yaşam kavgası* gibi tamlamalara benziyor. Bu özelliğinden dolayı *dik yaka*'nın *Türkçe Sözlük*'te bir madde yapıp tanımlanması gerekiyor. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*'te *dik yaka* maddesi yoktur. *Türkçe Sözlük*'te *dik yaka* terimine yer vermemiş. Bu tür ihmallerin, sayılarının çok olduğunu belirtelim. *Açık hava* tamlamasını sözlüğe alan uzman, *kapalı hava* maddesini de sözlüğe dâhil eder. Her zaman bu karşılaştırma yapılır. Bir başka sözlükte örnek olarak *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*'te *açık hava* yer alırken *kapalı hava* sözlükte bulunmamaktadır. Bu tür çelişkiler dışında esas olarak üzerinde düşündüğümüz konu, anlamla ilgili hangi özelliklerden hareket edilerek sözlüklere bu tamlamaların alınmış olmasıdır. Aynı yapıda olan *kapalı hava* sözünü *kapalı yol* sözünden ayıran nedir? *Kapalı hava* sözlüğe alınırken *kapalı yol* neden bir sözlük birimi sayılmıyor? Birer sıfat tamlaması olan *alt dudak, üst dudak* sözlüğe alınırken *alt sokak, üst sokak* sözlüklerde bulunmamaktadır. Birer ad tamlaması olan *satış sözleşmesi* ve *satış memuru* sözlerine bakalım. *Satış sözleşmesi* sözlükte var o işi yapan, o işle görevli *satış memuru* sözlükte yok.

Dil bilgisi yazarları tamlamaların bu özelliği üzerinde durmuyor. G. Karaağaç, *Türkçenin Dil Bilgisi* adıyla yayımladığı çalışmasında tamlamalarla ilgili işlenen pek çok örnek arasında bir de *tavada yumurta* (497. s.) kelimesi var. Kelime *sahanda yumurta* olsaydı yapıcı farklı olan bu sıfat tamlaması ele aldığım konu için bir örnek olabilirdi. Bu söz “sahanda pişirilmiş yumurta” biçiminden bir eksiltim ile elde edilmiş mutfak terimidir. Dolayısıyla sözlüklere girmesi gerekir. Nitekim söz konusu terim *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*'te *sahanda yumurta* biçiminde alınmış ama *Türkçe Sözlük*'te bu söz bulunmamaktadır.

Tahsin Banguoğlu'nun *Türkçenin Grameri* adlı eserinde sıfat tamlamalarının adlar gibi “çoklulanır, adçekimine uğrarlar ve iyelik ekleri alırlar” biçiminde bir değerlendirilmesi var. Yazımını koruyarak aldığım bu cümlesine “Bu demektir ki burada

adın sonuna gelen ekler sıfat takımına gelmiş sayılır” denmektedir (343. s.). Yukarıdaki *sahanda yumurta* bu tespite uymamış görünse de açıklanabilecek bir özelliği vardır. Bulunma durum eki *-da* tamlamanın ilk kelimesinde yer almış. Söz konusu terimi “sahanda pişirilmiş yumurta” biçiminde açtığımızda terimin yapısı doğrulanmış olur. *Uzaktan eğitim* örneği de böyledir. “Uzaktan yapılan eğitim” demek olan ve bu şekilde açılabilen sıfat tamlaması bir terimdir.

Örnekleriyle açmaya çalıştığımız bu konu kelimelerin yapısından çok anlamlarıyla ilgilidir. Daha doğrusu bu tür kelimelerin sözlüklere girip girmemesi kelimelerin yapılarına değil anlamlarına bağlıdır. *Alt dudak, üst dudak, satış sözleşmesi, kamera şakası, açık hava* tamlamalarını oluşturan kelimeler anlamca bütünleşmiş birer birleşik birim olmuş ve terim özelliği kazanmış. *Satış memuru, kapalı yol, alt sokak* tamlamalarında böyle bir durum gerçekleşmemiş, tamlamayı oluşturan kelimelerin her biri kendi anlamlarından uzaklaşmamıştır. Bununla birlikte bu tür tamlamalar arasında kesin bir sınır koymak her zaman mümkün olmaz. Konuşma dilinden veya halk ağzından alınan bir tamlama da yeri geldiğinde anlamca özelleşir ve terim olarak kullanılır.

Terim özelliği kazanmış tamlamaları oluşturan kelimeler aralarına herhangi bir ek girmeyecek biçimde birer birleşik birim olmuş, birlikte bir anlam kazanmıştır. Kalıplaşmış olan bu yapılara getirilecek çekim ve yapım ekleri tamlamaları oluşturan kelimelerin sonuna eklenmektedir. Her biri anlamca özelleşmiş, bir bilim dalının veya sanat kolunun özel sözleri hâline gelmiştir. Üstelik bunların arasında *soğuk harp, ufku dar, süt beyaz* örneklerinde olduğu gibi mecaz anlamlı olanlar da var.

Bu meselenin bir de tarihî boyutu var. Osmanlı Türkçesinde Arapça ve özellikle Farsça tamlama kurallarına göre yapılmış yüzlerce ad ve sıfat tamlaması yıllarca kullanılagelmiş, bir bölümü günümüz Türkçesine kazandırılmış, bir bölümü de tarihe karışmıştır. O günün sözlük bilimcilerinin bu tür kelimelerin anlamları üzerinde pek düşünmedikleri anlaşılıyor. Bunları sözlüklere katmakta belirli bir tutumları yoktur. Seçtiğimiz yüzlerce örnekten *şayan-ı itimat, teşebbüs-i şahsî, sıhhî muayene* sözlerine bakalım. Muallim Naci'nin ve Şemsettin Sami'nin sözlüklerinde bu tamlamalar bulunmamaktadır. *Şayan-ı itimat, sıhhî muayene, teşebbüs-i şahsî* tamlamalarından *şayan-ı itimat* sözü, tespit ettiğimiz anlamca bir bütünlük oluşturma özelliğini taşımaz ve anlamca özel bir durum göstermez. *Şayan-ı itimat* anlamca birleşik bir birim hâline gelmemiştir. Bugün *itimada değer* biçiminde ifade ettiğimiz bu söz *Türkçe Sözlük*'te yoktur. Buna karşılık aynı özelliği taşıyan ve bugün *hareket tarzı* diye kullandığımız *hatt-ı hareket Türkçe Sözlük*'e alınmıştır. Dolayısıyla sözlüklerdeki bu tür kelimeler üzerinde yeniden düşünmeliyiz. Bir sıfat tamlaması olan *mütedavil sermaye* Türkiye Türkçesinde *döner sermaye* biçimini almış. Bu örnekte görüldüğü gibi biri dilden uzaklaşınca onun karşılığı dile girmiş. Pek çok tamlamada bu durum gerçekleşmemiştir.

Teşebbüs-i şahsî tamlamasına gelince bu terim *şayan-ı itimat* sözünden farklıdır. *Teşebbüs-i şahsî* izlenmesi zor birtakım safhadan geçerek günümüz Türkçesi-

ne ulaşmış. Aslında bu durum birçok eski tamlama için de söz konusudur. Geçen yıllar içinde tekrar tekrar ele alınmış ve bir daha Türkçeleştirmeler yapılmıştır. *Şahsî teşebbüs* biçiminde bir sıfat tamlaması ne *Türkçe Sözlük*'e ne de *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*'e girmiş. Daha doğrusu bu sözde de olduğu gibi Osmanlı Türkçesinde geçen tamlamaların izi sürülmemiş, uğradığı değişiklikler araştırılmamıştır. Anlamca bütünleşmiş ve bir kavramı anlatan bu söz, benim de şahit olduğum yıllarda Türkiye Türkçesi sözlüklerine son olarak *özel sektör* olarak geçti. Bu bir ara *kişisel teşebbüs* diye adlandırıldı. Ardından *kişisel girişimcilik* kullanıldı. *Kişisel teşebbüs*, *kişisel girişimci* sözlüklere girmedi, gözden kaçtı. O yıllarda Türk Dil Kurumunda *şahsî teşebbüs*'e *özel girişimcilik* biçiminde karşılık önerildi ve *Türkçe Sözlük*'e *özel girişim*, *özel girişimci* ve *özel girişimcilik* alındı. Kabul gören ve sözlüklere alınan bu terim, alanın aydınlarınca benimsenmedi. Ne gariptir ki *özel sektör* baskın çıktı ve yaygınlaştı.

Şimdi bir de türevlerine bakalım. *Teşebbüs-i şahsî* sözü *şahsî teşebbüs* biçiminde sıfat tamlaması olunca kurala göre bunlara eklenecek çokluk, iyelik, durum ekleri ve yapım ekleri tamlamanın ikinci kelimesine getirilmesi gerekir. Bu durumda Türkçe tamlama yapısına dönüştürülmüş olan *şahsî teşebbüs* sözü, *şahsî teşebbüsümüz şahsî teşebbüsleri şahsî teşebbüse şahsî teşebbüsçü* olabilir. Aynı durum kabul görmüş *kişisel girişim* ve *özel girişim* sözleri üzerine de uygulanabilir. Ama *özel sektörümüz*, *özel sektörleri*, *özel sektörcü* biçimlerinde olduğu gibi aynı rahatlık ve işlerlik bunlarda yoktur. Türkçeyle bağdaşmayan kullanımlar daha çok öne çıkıyor. Duyarsız bir aydın sınıfı karşısında Türkçenin uğradığı yozlaşmanın bu örneğine eklenecek daha yüzlerce kelime ve terim var. Aslında tamlamaların tarih boyunca uğradığı gelişmeleri izlemek sayfalar dolusu açıklamayı, incelemeyi gerektirir. Bu tür bir çalışma Türkçenin ne kadar ihmale uğradığını ortaya koyar.

Hemen eklemem gerekir ki her eski tamlama günümüz Türkçesine ulaşırken böyle bir ihmale uğramamıştır. Bunların bazıları benim meslek hayatım boyunca yaşadığım meselelerdir. Örnek olarak *heyet-i tahririye* önce Türkçenin tamlama kuralına uydurularak *tahrir heyeti* olmuştu. Daha sonra yerini *yazı kurulu*'na bıraktı. *Türkçe Sözlük*'te bu kez isabetli olarak hem *tahrir heyeti* hem de *yazı kurulu* maddelerine yer verildi.

Bir de sıfat tamlaması yapısında olan örnek alalım. *İdare-i örfî* terimindeki gelişmede sıfat özelliği korundu. Önce *örfî idare* ardından *sıkı yönetim* biçimini aldı. Türk Dil Kurumu bu tür örneklerde öncülük yaptı. *Hesab-ı kat*'i teriminde ise böyle bir durum gerçekleşmedi. Bunun izi sürülmedi. *Türkçe Sözlük*'te *kat*'i *hesap*, *kesin hesap* maddeleri yoktur. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*'te de bu terimlere yer verilmemiştir.

Dikkat edilirse Farsça kurallara göre kurulmuş olan bu tamlamalar Türkçeye aktarılırken yapıdan çok anlamdan hareket edilmiştir. Aktarmada anlam esas alınmış. Bu durum bugün Batı dillerinden gelen kelimelerde de aynen uygulanmaktadır. Türkçeye kelime kelime çevrilmektedir. Tamlamaları anlamları açısından daha derinlemesine incelediğimizde yukarıda örneklerini verdiğimiz “terim özelliği kazanan veya kazanmayan kelimeler” hakkında daha doyurucu bilgilere sahip olabiliriz.